

МЕТОДОЛОГІЯ ІСТОРІЇ, ІСТОРІОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО

УДК 930.1:1

Валентина Матях

НАРАТИВ У ПРОСТОРІ СУЧАСНОГО ІСТОРІОПИСАННЯ

Валентина Матях. Наратив у просторі сучасного історіописання. У центр уваги пропонованої студії винесене питання впровадження наративної перспективи в поле сучасної гуманітаристики, зокрема, в її історіографічний сегмент. Розглянуто дискурс навколо такої форми історичної нарації, як «національна історія». Наведено приклади та можливості продукування українськими вченими новітніх синтез українського минулого.

Ключові слова: наратив, історіописання, поле історіографії, історичний текст, український історичний процес, ранній новий час.

Валентина Матях. Нарратив в пространстве современного историописания. В центр предлагаемого исследования поставлен вопрос внедрения нарративной перспективы в поле современной гуманитаристики, в частности, в ее историографический сегмент. Рассмотрен дискурс вокруг такой формы исторической наррации, как «национальная история». Приведены примеры и возможности продуцирования украинскими учеными новых синтезов украинского прошлого.

Ключевые слова: нарратив, историописание, поле историографии, исторический текст, украинский исторический процесс, раннее новое время.

Злам ХХ–ХХІ ст., поряд із масштабними інтеграційними проектами в історіографічній сфері, в черговий раз привернув увагу світового наукового загалу до, здавалося б, вже давно вирішеного питання про статус історії в комплексі наукових дисциплін. Нового імпульсу давнім теоретичним дискусіям щодо того, чим є історична наука, чи керується вона у своєму розвитку певними законами, подібно до наук прикладного характеру, чи є простим скануванням реалій дійсності, чи взагалі має перспективи для подальшого існування, надало впровадження до сучасного історіографічного простору, поряд із випробуваними часом науковими методиками, нових апріорних теоретичних засад, поява яких була спровокована так званим постмодерністським викликом. Зокрема, запропонований в просторі постмодерної культури лінгвістичний поворот послужив своєрідним поштовхом до актуалізації у професійному середовищі істориків рефлексивних практик над особливостями історичного мислення та його опредметнення способами та формами історіописання. Відповідно, починаючи від 1960-х років, у предметному полі філософії історії набуває оформлення концепція наративної перспективи, біля витоків якої стояли Х. Уайт і Ф. Анкерсміт. Тобто історичний текст, за логікою адептів цієї

концепції, починав сприйматися як певна інтерпретаційна цілісність, інтегративними складовими якої виступають пояснення і опис.

Намагаючись розкрити сутність історичної нарації, Ф. Анкерсміт, зокрема, наголошував на тому, що «наратив не пишеться з якоїсь певної «точки зору» або у відповідності з якоюсь певною інтерпретацією минулого, хоча деяка інтерпретація чи «точка зору» у ньому пропонується. «Загальне» історичне знання про минуле (чи про його фрагмент), що повідомляється наративом, по суті, і визначає ту «точку зору», з якої нам пропонується дивитися на минуле». Однак, на його думку, не мають під собою якоїсь об'єктивної основи будь-які спроби ототожнення історичного наративу з історичним романом хоча б через те, що «історик аргументує на користь «точок зору» на минуле, романіст застосовує їх»¹.

Намагаючись імплементувати наративний конструкт у площину історіографії, Ф. Анкерсміт, слідом за Х. Уайтом, особливу увагу приділив тій ролі, яку відіграє в структурі історичних наративів авторська інтерпретація. По суті, голландський філософ виводив останню у ранг своєрідної форми реалізації наукового дослідження. Водночас, на його думку, на відміну від «кумулятивного знання», «історіографія не починається з певного стійкого бачення проблеми, яке подальше дослідження має підтвердити, навпаки, це бачення стає очевидним лише наприкінці дослідження, являючи його результат»².

Запропонувавши такі дефініції, як «наративна субстанція», «наративний суб'єкт», «наративна логіка», «наративний дискурс», «історичний ландшафт», «лінгвістична реальність» тощо, т. зв. «наративістський поворот» кінця ХХ ст. у його постмодерністському прочитанні, по суті, призвів до чергової хвилі своєрідних спроб вихолостити з історії як науки її сциєнтичну сутність, до крайнощів загостривши, за спостереженням А. Лубського, утворену ще на початку століття в історіографії своєрідну дихотомію «історія як строга наука vs наративна логіка історіописання»³, що ставило під загрозу сутнісне наповнення самого розуміння історизму.

У контексті сказаного варто констатувати, що, незважаючи на достатньо широкий спектр існуючих оцінок соціального статусу історії, більшість представників професійного цеху істориків схилилася до того, щоб оцінювати фах своїх занять як повноцінну наукову дисципліну, причому найбільш складну з усіх існуючих наук про людське суспільство. «Історія – комплекс суспільних наук (історична наука), який вивчає минуле людства в усій його конкретності й багатообразності», – таке та подібні тлумачення терміну містяться, зокрема, в енциклопедичних виданнях. «Писати історію – справа надзвичайно важка. Ніколи не знаєш, як все відбувалося...», – ділився своїми спостереженнями А. Франс⁴. «До історії ніхто не байдужий, – наголошував 1967 року Ф. Шевченко. – Адже нема людей, які б не цікавились минулим, не зважали на сучасність і не думали про майбутнє, роблячи це свідомо або стихійно»⁵. Цей логічний ряд розмірковувань вчених можна продовжувати і далі. Однак, як на наш погляд, найбільш глибоко сутність історії осягнув М. Фуко. «... місце її не серед гуманітарних наук, – підкреслював він, – і навіть не поряд з ними; можна ду-

мати, що вона вступає з ними у незвичні, невизначені, неминучі відносини сусідства в певному спільному просторі <...> Історія утворює “середовище” гуманітарних наук <...> Кожній науці про людину вона дає опору, де та встановлюється, закріплюється і тримається; вона визначає часові і просторові рамки того місця в культурі, де можна оцінити значення цих наук; однак разом із цим вона окреслює їхні точні межі»⁶, має в своєму арсеналі власні закони. Її еволюційний поступ обумовлюється, поряд із загальнонауковими й специфічними, притаманними саме цій науковій галузі, закономірностями.

Вочевидь, що саме зазіхання на академічний статус історії і стало тим спонукальним мотивом, що змусив евристичний потенціал прибічників класичної історіографії стати на шлях віднайдення у створеній ситуації певного методологічного консенсусу. Як наслідок, засвідчує, зокрема, А. Лубський, в реаліях нового тисячоліття, «у рамках культури “неоглобалізму” складається методологія нового універсалізму, яка характеризується, з одного боку, активізацією дихотомного стилю мислення, з іншого – устремлінням до синтезу різних “опозицій”», зокрема, «наукового і нарративного»⁷. По суті, останнє означає утвердження у практиці історіописання парадигми критичного, або ж конструктивного, реалізму, у світлі якої «історичне пізнання» починає сприйматися як такий різновид «когнітивної діяльності, який пропонує взаємодію істориків, з одного боку, з трансцендентальною історичною дійсністю, а з іншого – одного з одним»⁸.

У галузі наратології під дією цієї загальної тенденції відбувається формування такої течії, як нарративний реалізм, у рамках якого історичний нарратив починає трактуватися як «хронологічно організоване повідомлення, що має початок, середину і кінець, до того ж поєднує час історії і час істориків; включає дескриптивні, пояснювальні й аргументаційні твердження про минуле, які розташовуються в інтерпретаційній структурі, пов'язаній з сьогоденням <...> З позицій нарративного реалізму історичний нарратив отримує своє виправдання як форма історичного знання, в якій знаходить своє втілення специфічність історії як “art” і “science”». Тим самим історичний нарратив, формуючи власний «світ історії і перетворюючи “чуже минуле” у “свою сучасність”», стає тісно «пов'язаним з історичною пам'яттю і національною ідентичністю»⁹. Подібні погляди відстоював, зокрема, Й. Рюзен, який спробував підпорядкувати притаманний історичному нарративу інтерпретаційний зміст практичному досвіду. Таким чином, в теорії вченого «практична когерентність» почала виступати невід'ємною якістю нарративного історіописання, «завдячуючи якій, воно виконує функцію культурної орієнтації в практичному житті»¹⁰. У довідковій літературі, що походить від кінця минулого століття, історичний нарратив починає тлумачитися як така форма історіописання, що «генерує не просто нейтральне дзеркало минулого, але герменевтичне бачення минулого як цілісного феномена»¹¹. М. Крейсморт у статті «Trashing the Tale: Narrativist Turn in the Human Sciences», як запевняє професор Самарського університету В. Лехцієр, відніс нарратив до сфери «крос-дисциплінарних взаємодій та медіацій, розглядає його одночасно як предмет (форму письма чи усного дискурсу) і як інструмент пізнання»¹².

Такий концептуальний поворот, на думку вчених, помітно розширив го-

ризонти у сфері інтерпретативних досліджень. При цьому «відправною точкою нового інтересу до нарративу в гуманітарних науках» варто вважати «вочевидь, “відкриття” <...> того, що розповідна форма – і усна, і написана – складає фундаментальну психологічну, лінгвістичну і філософську основу наших спроб дійти згоди з природою і умовами існування <...> Більше того, тою мірою, якою це стосується людських справ, з допомогою нарративу» стає можливим і осмислення «більш широких, більш диференційованих і більш складних контекстів» історичного досвіду¹³. Як вдалий приклад поєднання «конкуруючих дослідницьких стратегій» стосовно аналізу «великомасштабних соціальних трансформацій», зокрема, раннього етапу модерної доби, Л. Репіна називає монографію І. Ніколаєвої «Проблема методологического синтеза и верификации в истории в свете современных концепций бессознательного» (Томськ, 2005)¹⁴.

Як зазначає сучасна українська дослідниця І. Починок, «нарратив охоплює історичні розповіді та хроніки, описи людських діянь і генетичні пояснення, упорядкування частин у відповідні цілісності та смислову реконструкцію різночасових подій історії». На її думку, «сукупність мовно-розповідних узагальнень і форм усього розмаїття соціокультурного досвіду утворює систему нарративної раціональності», що є вагомою підставою розглядати нарратив «цілком самостійною і ефективною дослідницькою стратегією, яка забезпечує більш глибоке пояснення історії, ніж це можливо за дедуктивно-номологічних та герменевтичних підходів»¹⁵. Відповідно з методологічною концептуалізацією нарративів, як «особливого гносеологічного феномена» у полі сучасної соціогуманітаристики, вони починають розглядатися як «продукти наукової діяльності», зокрема, у сферах права, історії, історіографії, антропології тощо¹⁶, з наданням їм статусу «міждисциплінарного методологічного конструкту»¹⁷. У визначенні В. Сирова, «концепт нарративу не лише зберігає цінність багатовимірності», але доводить, що у подібному форматі «знаходить своє втілення специфічність і науковість історичного дослідження, в якій історик констатує і здійснює процедуру зведення у єдине ціле певної серії епізодів»¹⁸. Однак при цьому, на його думку, класичний історичний нарратив має позбутися своєї вразливості перед «експансією ідеологічних або ж міфологічних тлумачень», що може бути досягнуте шляхом «радикальної перебудови формату історичного письма»¹⁹.

З позицій сьогодення вписання до підвидів нарративу наукових текстів виглядає цілком виправданим. Зокрема, на думку У. Фішера, теорія нарративного знання пропонує науковому загалу своєрідну, однак при цьому цільну парадигму вивчення людської особистості й суспільства²⁰. Як відображену матрицю соціального минулого пропонує розглядати історичний текст О. Лахвицький, який ставить акцент на назрілій потребі «розкриття соціокультурного потенціалу історичного тексту в сучасному соціальному просторі»²¹. По суті, в численних дослідницьких розвідках, присвячених розкриттю можливостей нарративного дискурсу для сучасного соціогуманітарного знання, відбувається апробація застосування концептуальних підходів наратології для дослідження соціальних, політичних та економічних процесів, випрацювання своєрідної концеп-

ції так званої наративної історії. Поширеними в сучасному полі філософії історії є такі наративні форми, як мікронаратив, метанаратив, «поєднання в одному наративі подій мікро- та макрорівня; <...> розповідь однієї історії різними способами під палітуркою однієї книги відповідно до різних підходів до минулого»²². Зокрема, акцентуючи увагу на методі «аналітичного наративу», В. Ільїн пропонує трактування історичного письма як «хронологічно-последовного опису й інтерпретації подій в їх довгостроковій перспективі», з відповідним підпорядкуванням самого опису певній теоретичній концепції. При цьому, за його твердженням, «логіка й інструментарій аналітичного наративу повністю співпадають з логікою й інструментарієм порівняльного інституційного аналізу»²³.

Існують помітні розбіжності в оцінках сучасними гуманітаріями наслідків лінгвістичного повороту для практики конструювання історичних текстів. Так, за зауваженням окремих сучасних вчених, привнесений в поле соціогуманітаристики наративний конструктивізм лише незначною мірою позначився на історичній текстології, фактично залишивши без помітних змін традиційний для неї спосіб структурування історичного письма та лабораторію дослідження останнього²⁴. Натомість Т. Лищук-Трощинська, акцентувавшись на багаторівневості аргументаційної складової історичного наративу, виділила у його структурній складовій інтертекстуальний шар, а також присутність полемічного дискурсу, крім того, порушила проблему щодо можливих верифікаційних процедур обґрунтованості використаного аргументаційного інструментарію²⁵. У пропонуваній Є. Топольським моделі наративної форми історіописання, поряд з традиційними, виділяються інформаційний, аргументаційний та теоретико-ідеологічний рівні, з наданням при цьому переваги перед іншими способу логічного доведення²⁶.

Ставлячи питання про теоретичну модель історичного наративу, О. Мішалова виділяє в ній такі структуруючі елементи, як «смилова структура, відповідно до якої організовується історичний матеріал; літературна форма, корелятивна змістовій структурі; точка зору або оцінка, яка визначає перспективу дослідження»²⁷. Сталося так, зазначає дослідниця, що в сучасній соціогуманітаристиці відбулося утвердження «якісно нового розуміння історичного тексту», у контексті якого він почав сприйматися «безпосереднім предметом і засобом вивчення історичної науки, а не простим відображенням минулої дійсності»²⁸. «Саме розуміння історичного наративу як комплексного методологічного утворення, – продовжує вона, – дозволяє співвіднести специфіку історичного знання із загальноприйнятими критеріями науковості»²⁹. Подібний підхід запропонував і нове прочитання історіографії як неодмінної складової великого соціогуманітарного наукового дискурсу³⁰, в концептуальному полі якого наративна форма оформлення дослідницького пошуку сприймається одним із дієвих інструментів когнітивного осмислення минулого³¹. Поряд з ним наратив цілком органічно вписується в кумулятивну модель історіописання, забезпечуючи тим самим верифікацію новоздобутого знання контекстом попереднього інтерпретаційного досвіду.

«Наративізація історії – один з найважливіших шляхів збереження автономії історичної науки, – зазначив у одному із своїх теоретичних дописів О. Верещагін. – Історичний наратив є єдино можливим засобом концептуалізації минулого, минулого поза історичною оповіддю не існує»³². У просторі сучасного українського історіописання увагу до новітньої наративістичної перспективи було повернуто на початку другої декади нинішнього століття започаткованою на сторінках «Українського історичного журналу» науковою дискусією. Основним спонукальним мотивом для подібної продуктивної розмови академік НАН України В. Смолій назвав заповнення протягом 1990–2000-х років національного історіографічного простору значною кількістю «текстів, котрі продукують новітнє прочитання й переосмислення національного минулого», причому «з різним рівнем систематичності та повноти просторово-хронологічного охоплення, відмінними концептуальними підходами і стратегіями представлення, функціонального призначення й адресної спрямованості, видової та жанрової належності»³³.

Загалом, циклом публікацій 2012–2013 рр. на сторінках часопису оприлюднено найрізноманітніші світоглядні версії та вектори концептуалізації майбутньої фундаментальної академічної нараці, дано кваліфіковані оцінки практиці створення великих наративів у різних історіографічних традиціях попередніх часів і з обширів сучасності. Разом з тим, започаткований дискурс несподівано опредметнив ще один актуальний зріз, який в умовах українсько-російського збройно-політичного конфлікту сучасності навряд чи варто залишити поза увагою. Йдеться про історіографічну складову гібридного протистояння, коли в поле української історіографії від початку 2000-х років, по суті, ретляються меседжі, продуковані інтелектуальною думкою Росії, однак далеко не завжди вихідним при цьому виступає академічний інтерес.

Одним з таких і, можливо, найбільш вразливих, виявився поширюваний постулат щодо некоректності продовження академічних практик в царині національної історії. Не втягуючись у нав'язуваний, як на наш погляд, безперспективний диспут (до останнього долучилися і окремі українські історики, демонструючи зразки крайнього нігілізму щодо власної історії), зазначимо, що його витoki, хоча й з задіяністю фахового наукового потенціалу, відшуковуються, втім, у далекій від академічної площині повоєнної конфліктності, що значною мірою визначила європейський цивілізаційний клімат другої половини ХХ століття. Підважена реаліями зламу другого та третього тисячоліть тенденція до злиття національного наративу з наративом націоналізму знайшла своє відродження в історіографії постмодерністської доби³⁴, зокрема, й з безпосереднім залученням (в різних інтерпретаційних коректностях) українського матеріалу³⁵.

На теренах Російської Федерації поштовхом до активізації дослідницьких пошуків у проблемному полі національно-націоналістичного історіописання, цілком зрозуміло, став розпад колишньої радянської імперії та постання на пострадянському просторі низки незалежних держав у територіальних межах колишніх радянських республік. Першим таким паростком стала публікація під назвою «Создание национальных историй. Новое поколение уче-

ных СНГ размышляет» на шпальтах видання «Содружество НГ» (1998, № 10). Більш розгорнутий контекст ця тема набула в монографії «Национальные истории на постсоветском пространстве – II» (М., 2009). У подальшому до обґрунтування безперспективності й навіть шкідливості розвитку національно орієнтованого історіописання, співвіднесення створених у національній парадигмі наративів з академічним історичним знанням в просторі російської соціогуманітаристики долучилися такі всесвітньо відомі фахівці, як Л. Репіна, І. Савельєва, А. Полетаєв³⁶. Окремі аспекти порушеної проблеми висвітлено в монографічних форматах А. Градовського³⁷, О. Щипкова³⁸, С. Маловичка та М. Румянцевой³⁹. Як компромісний варіант в їхньому концептуальному полі запропоноване віднесення національно заангажованих наративів до категорії «національно-державного» або ж «соціально орієнтованого» історіописання. Однак вже публікація Г. Гутнера, присвячена корелюванню семантичного навантаження поняття «національної відповідальності» через поняття «національної ідентичності» та «національного наративу», містить певний, хоча і прихований, відсил до доцільності перегляду засадничих концепцій національних історій у бік космополітизації історичного письма⁴⁰.

Разом з тим, вчергове відмовляючи новопосталим незалежним державам, в тому числі й Україні, у праві на власну версію національної історії, Росія вкотре демонструє подвійний стандарт, наприклад, появою праці «Историческая традиция Франции» (М., 2013), присвяченої процесам становлення французької національно-державної ідентичності, або ж започаткуванням у видавництві «Весь мир» серії «Национальная история», де перекладним форматом представлено оригінальні національні наративи вчених низки європейських країн, США, Канади, Австралії (загалом 20 книг). Водночас посилюється й аргументація на користь створення російським фаховим загалом сучасної версії власне російського національного наративу.

З колишнього посткомуністичного простору походять й альтернативні офіційній державній позиції Москви імперативи. Вмотивованість щодо задіяності фахового наукового потенціалу в написанні національних історій своїх країн продемонстрували, зокрема, учасники міжнародного наукового форуму «Еволюція чи девальвація: проблеми демократичного “порядку” в Східній Європі», зібраного у Мінську в травні 2017 р. Зокрема, в унісон з професором з Литви Р. Комунтавічюсом і польським істориком Л. Адамським, думку про доцільність повернення історичного загалу обличчям до наративних викладів озвучив професор Європейського університету в Санкт-Петербурзі І. Курилло. «Якщо наративи не пишуть історики, їх пише хтось інший. Наприклад, ідеологи», – наголосив він⁴¹. Ще раніше цей російський історик відкрито виступив проти політичного маніпулювання офіційної влади історичним минулим. «У колишніх радянських республіках, – наголошував він, – що стали незалежними державами, в цей період прискореними темпами почав створюватися новий історичний наратив <...> скрізь на істориків, що бажали прислужитися рідній державі, виявився попит. Інша справа Росія <...> на протязі десятиліття в країні не існувало версії національної історії, яку можна було б назвати “доміную-

чою”, що було очевидною ознакою кризи ідентичності російської нації. Саме в цей період історія країни стала активно “приватизуватися” різними політичними силами»⁴².

Спроби впровадження в українську історіографічну традицію представлення національної історії, вироблених в іншому історіографічному середовищі корелятивних негацій, виявилися провальними. Академічний сегмент вітчизняної історичної думки, загалом відкритий до сприйняття нових методологічних та інтерпретаційних рефренів, на цей раз виявив стійкий (і майже консолідований) імунітет до пропонованих руйнівних новацій. Як якісний зразок новітнього національного наративу, наприклад, слід назвати реалізований в Національній академії наук України протягом 1998–2000 рр. унікальний науково-видавничий проект «Україна крізь віки», який форматом 15-ти авторських монографій, об’єднаних єдиною серією, пропонує першу в незалежній Україні цілісну синтезу національного історичного процесу. Акумулявавши різні авторські позиції, підходи і трактування, остання репрезентує концептуальне осмислення новітньою науковою генерацією основних цивілізаційних магістралей в понад двохтисячолітньому історичному поступі України. Загальна її мета спрямована на представлення української історії як безперервного, цілісного, водночас гетерогенного в своїй основі процесу, національна специфіка якого вступає у постійну взаємодію і взаємозалежність із загальним контекстом відмінних історичних епох. Увага послідовно фокусується на специфіці формування українського історично-географічного ареалу, формах та способах його освоєння на первинних етапах історії людства; у часи експансії еллінізму на регіон Північного Причорномор’я й Криму та великого розселення слов’ян на обширах Східної Європи; у киево-руську добу; на етапі підпорядкування українських земель Великому князівству Литовському та Короні Польській; у часи потужної козацької звитяги та постановня Української держави Богдана Хмельницького; політичних змагань за Україну Османської імперії та Кримського ханату, республіканських річпосполитських та імперських російських й австро-угорських державних систем, згодом тоталітарного СРСР, військової потуги третього рейху; в започатковану проголошенням Акта про державну незалежність України епоху сучасності.

При цьому, чи не вперше у вітчизняній історичній наратології, рефреном через всі періоди і епохи, на рівнях як загальнонаціональних, так і регіональних контроверз, зумовлених перетином різноманітних факторних потоків, проходять теми українського етногенезу і націогенезу, національного державотворення, залежності політичних, соціальних, економічних, духовно-культурних ситуативностей від розкладу геополітичних сил, однак за однозначного переважання в українській історії об’єднавчих домінант.

Грунтуючись на широкій джерельній базі та існуючому в історіографії доробку щодо дослідження тих чи інших аспектів вітчизняної історії, авторським колективом запропоновано реконструкції різноманітних моделей суспільної та державної організації, що продукувалися в різних історичних реаліях на підставах різних культурних традицій і практик соціального облаштування

простору як українським соціумом, так і тими численними етносами, площиною вкорінення для яких на коротку чи тривалішу історичну перспективу ставав український історичний та політичний ландшафт. Розглядаються складні процеси формування духовності, суспільної свідомості, політичної культури та національного характеру українців, їх побутових звичок і уподобань, моралі, вірувань. У фокусі уваги перебувають процеси становлення і еволюції інституту влади, національних, регіональних і місцевих управлінських і мілітарних структур, духовних, культурних і наукових інституцій. Простежуються зміни і трансформації в соціальних ієрархіях та економічних системах, формовияви взаємодії між верхами і низами соціально стратифікованих спільнот, церковними конфесіями; мотивація наростання протестних настроїв та конфронтації до існуючих режимів; формування потужних національно-визвольних рухів та оформлення політичного українства, особливо на етапах Української національної революції XVII ст., національного відродження кінця XVIII – початку XX ст., ліберальної революції в Росії 1905–1907 рр., Української революції 1917–1921 рр., політичного розпаду СРСР, що був підготовлений соціальним експериментом голодоморів та політичного терору сталінської доби, політичною та економічною стагнацією та перебудовчими процесами другої половини XX ст. Акцентується статусний формат України в різночасових системах міжнародних відносин, її задіяність у глобальних військових конфліктах як з ракурсів історичної ретроспективи, так і особливо у XIX–XX ст. Вперше у загальний контекст українського історичного процесу як його невід'ємну складову введено історію української діаспори.

Низкою наскрізних колективних праць з новітніх концептуальних підходів в українській історіографії представлено сучасну багаторівневу реконструкцію кількох тисячоліть історії Кримського півострова в її політичних, соціальних, економічних, етнічних, державотворчих та культурно-духовних вимірах. У доступній для найширшої читацької аудиторії формі й водночас у виваженій академічній традиції на їхніх сторінках розкриваються яскраві епізоди еллінської присутності у Північному Причорномор'ї; взаємовідносини населення та державних утворень на території Кримського півострова з оточуючими країнами в добу середньовіччя, нового часу, в новітню епоху. Висвітлюються актуальні питання про непрості стосунки кримчаків з населенням українських земель на різних хронологічних періодах; відносини Кримського ханату з Українською козацькою державою другої половини XVII–XVIII ст., початки російського завоювання Криму і знищення кримськотатарської державності; статус кримського регіону в імперських та радянських політико-адміністративних структурах та у складі Української держави. Увагою не обійдено проблему депортації кримськотатарського народу в 1944 р. Розкривається також той міжнародно-правовий потенціал, який може бути задіяний Україною для боротьби за повернення контролю над півостровом, тощо. Враховуючи суспільний резонанс, що утворився навколо Криму в силу його анексії Російською Федерацією в березні 2014 р., а також постійне педалювання кримського фактора російською пропагандистською машиною, підготовлені українськими істо-

риками тексти, без сумніву, покликані відіграти важливу роль детонатора національної свідомості, протиставивши російській ідеології наукову версію історичної пов'язаності Криму з Україною.

Цілком реальну перспективу щодо створення темпорально-цивілізаційної наративної локації відкриває, наприклад, український ранній новий час, практика студіювання в царині якого на сьогоднішній день вивела науковців на рівні осмислення як традиційних проблем суспільно-політичної історії, так і дала змогу з нових ракурсів підійти до розгляду соціально-економічної проблематики, питань судочинства та самоврядування, церковно-культурного життя тощо. Зокрема, звернуто увагу на такий важливий аспект, як перебування частини українських земель у складі Московського князівства з кінця XV ст.; піднято проблему політичної лояльності населення Великого князівства Литовського; розглянуто питання міжконфесійних взаємин і суспільно-політичних рухів в Україні; здійснено спробу проаналізувати умови угод кінця XIV ст. між Великим князівством Литовським та Великим Московським князівством. У галузі воєнної історії переоцінено переломні для долі України битви – біля Синіх Вод, на р. Ведроші та ін.; запропоновано нове знання про функціонування органів міського самоврядування, становлення вертикалі національного інституту влади.

Посилено увагу до аспектів церковної історії, зокрема, продемонстровано нові підходи до сюжетів, пов'язаних з церковними уніями останньої третини XVI ст. Було також поставлене питання про роль візантійсько-київської спадщини в культурному розвитку Великого князівства Литовського; проаналізовано полеміко-догматичні збірки XVI – початку XVII ст.

Безальтернативно лідерство в ранньоновістичному сегменті сучасної історіографії закріплюється за студіями з історії України другої половини XVI–XVIII ст. Зокрема, в контексті дослідження українського державотворення раннього нового часу започатковано вироблення концептуальних підходів до дослідження Української ранньомодерної держави; порушено проблему періодизації українського державотворчого процесу, визначено головні чинники, що сприяли становленню національного державного організму та означено його основні функціональні параметри. Також порушено проблеми становлення в Україні монархічної форми правління; оформлення владної вертикалі, діяльності гетьманських урядів на різних історичних відрізках часу; знищення інституту гетьманства тощо. З нових підходів досліджувалися процеси формування політичної еліти Української держави. Висвітлено роль геополітичного фактора в історії України.

Пріоритетні позиції продовжує займати проблематика з історії української козаччини, зокрема, генези українського козацтва та його попередників; ролі, яку відіграли в цих процесах порубіжні території; козацьких повстань кінця XVI – першої половини XVII ст.; ролі Запорозької Січі як консолідуючого фактора в історії запорозького козацтва на етапі, що передував Українській національній революції, тощо. В рамках розгортання просторових досліджень піднято питання про візію українським козацтвом територіального ареалу

Української держави, боротьби за збереження її територіальної цілісності. порушувалися питання політики українських урядів на міжнародній арені. Новими для української історичної науки виявилися теми, пов'язані з історією ранньомодерного етногенезу, українського націотворення та політичної культури українців на етапі раннього нового часу. Зокрема, запропоновано новаційний ракурс переломлення киево-руської спадщини та давньоруської історії світоглядом міщанських кіл та духовенства Гетьманату.

Останніми роками позначений цікавими знахідками та новаційними дослідницькими підходами блок соціально-побутової історії. Зокрема, заслуговують на увагу спроби висвітлення питань соціального дисциплінування в Гетьманаті, соціальних прерогатив від обіймання полковницьких посад та інших старшинських урядів. Також порушено питання встановлення церковного контролю за мораллю парафіян та з'ясування основ народної побожності. У межах дослідження річпосполитських повсякденних практик розглянуто механізми регулювання шляхетської поведінки, традиції укладання шляхетських заповітів, шлюбних відносин, відтворено атмосферу повсякденного життя еліти Гетьманату тощо.

Чимало уваги приділено історіографічним аспектам висвітлення стану дослідження українського раннього нового часу на різних етапах еволюції національної історичної думки, вивчення засобами історіографії дискусійних аспектів створення та поширення пам'яток вітчизняного історіописання, найбільш важливих аспектів їхнього тематичного наповнення. Традиційно ранньоновістична проблематика присутня і в блоці спеціальних історичних дисциплін. Зокрема, сьогодні до дослідження культурологічних та соціальних аспектів з історії Української держави XVII–XVIII ст. широко залучаються засоби іконографії, геральдики, сфрагістики, прапорництва тощо.

Загалом, утворений на сьогодні в українській історіографії ранньоновістичний конструкт виразно демонструє динаміку і різноманітність дослідницьких практик; тяглість звернення до певних тематичних зрізів або ж різке переключення дослідницької уваги не лише на нові наукові напрями, а й, здавалося б, непомітні або невиразні тематичні сюжети, що в кінцевому разі нерідко розставляють нові акценти у розумінні загального цілого; щільність покриття науковим знанням хронологічних і територіальних локацій (у цьому відношенні основний вектор спрямований на лівобережний, меншою мірою правобережний регіони). В можливостях сучасної історіографії він приховує у собі величезний евристичний потенціал. Йдеться не лише про перспективу пошуку нових інтерпретаційних моделей, нових підходів до вдосконалення та упорядкування понятійно-терміно-логічної бази ранньоновістичного студіювання. Йдеться і про більш щільне фактологічне наповнення різних зрізів історичного знання, показ можливостей подальшої інтеграції вітчизняного ранньоновістичного історичного сегменту в глобальний цивілізаційний проект.

Випрацювані у полі ранньоновістичного студіювання мікро-, мезо- та метамоделі представлення українського історичного процесу раннього нового часу у поєднанні з широким тематичним охоптом багатовекторності його фор-

мовиявів, верифіковані ґрунтовною джерельною базою, евристичним досвідом істориків попередніх генерацій; співвіднесенням плюралістичних поглядів та вироблених в різних світоглядних парадигмах концепцій і наукових інтерпретацій, знайшли своє втілення (крім статейного, монографічного, дисертаційного форматів) у кількох великих синтезах, що репрезентують національний ранньомодерн з широкого спектру світоглядних, ґносеологічних і логічних, порівняльних, ілюстративних й допоміжних методів і принципів пізнання як загального, так і локального значення. Зокрема, третій том фундаментальної академічної «Історії української культури» (К., 2003), «Україна – козацька держава. Ілюстрована історія українського козацтва у 5175 фотосвітлинах» (К., 2004), «Історія українського козацтва: Нариси у 2-х т.» (К., 2006–2007, 2-ге вид. 2010–2011), «“Пакти і конституції” Української козацької держави» (Львів, 2011), «Повсякдення ранньомодерної України: Історичні студії в 2 томах» (К., 2012–2013), «Українське Козацтво і Велике князівство Литовське» (К., 2014), «Українська держава другої половини XVII–XVIII ст.» (К., 2014), «Український гетьманат: нариси історії національного державотворення XVII–XVIII ст.» у 2-х книгах (К., 2018), «Соціополітичний простір ранньомодерної України» (К., 2018) пропонують прочитання українського раннього нового часу крізь призму масштабних змін, що кардинально трансформували не лише всі життєзабезпечуючі сфери тогочасного існування української спільноти, але й багато в чому визначили її долю в майбутньому. Зокрема, саме в цей час у суспільній свідомості українців міцно вкорінюються такі ціннісні політико-правові категорії, як свобода особистості, демократія, рівноправ'я, національна самоідентифікація та державницька ідея, демократизм влади та суспільного устрою, право на працю та землеволодіння, право успадкування, поняття соборності, консерватизм і революційність, справедливість національно-визвольних рухів тощо, що обумовило становлення нових моделей світосприйняття, політичної культури та соціально-економічних відносин й дозволило Україні впродовж досить короткого проміжку часу не лише продемонструвати світові своє «пан'європейське покликання», а й прилучитися, через утворений тут «культ свободи», до «універсального фонду Європи»⁴³.

Примітки:

¹ Анкерсмит Р. Ф. Нарративная логика. Семантический анализ языка историков. М., 2003. С. 47.

² Чурсанова И. А. Проблема интерпретации в нарративной философии истории Ф. Анкерсмита // Вестник Воронежского государственного университета. Серия : Философия. 2011. С. 148.

³ Лубский А.В. История как строгая наука vs нарративная логика историописания // Круглый стол к 90-летию О. М. Медушевской : http://ivid.ucoz.ru/publ/medushevskaja_90/om_lubskij/15-1-0-128.

⁴ Франс А. Сочинения. М., 1959. Т. 6. С. 7.

⁵ Шевченко Ф. П. «Українському історичному журналу 10 років // Укр. іст. журн. 1967. № 6. С. 3.

⁶ Фуко М. Слова и вещи. Археология гуманитарных наук. СПб., 1994. С. 385–386, 389.

⁷ Лубский А.В. История как строгая наука vs нарративная логика историописания.

⁸ Там же.

⁹ Лубский А. В. Нарратив исторический // Теория и методология исторической науки. Терминологический словарь. М., 2014. С. 316–318.

¹⁰ Ruesen J. Narrativity and objectivity in Historical Studies // Symposium : History and the Limits of Interpretation. Rice Universty (USA). March 15-17/ 1996 // http://cohesion.rke.edu/humanities/csc/conferences.cfm?doc_id=369.

¹¹ Нарратив, повествование // Современный философский словарь. Лондон; Минск, 1998. С. 526.

¹² Лехциер В. Л. Нарративный поворот и актуальность нарративного разума // Эйдос : Международный журнал исследований культуры. 2013. Вып. 1 (10). С. 5.

¹³ Брокмейер Й., Харрс Р. Нарратив: проблемы и обещания одной альтернативной парадигмы // <http://galapsy/narod.ru/Psy Narrative/Brockmeier/htm>.

¹⁴ Репина Л. «Вызов и ответ»: перспективы исторической науки в начале нового тысячелетия // Эйдос. Альманах теорії та історії історичної науки. 2008. Вип. 3. С. 24.

¹⁵ Починок І. Наратив і проблема науковості наративного пізнання (стаття перша) // Науковий вісник Чернівецького університету : Збірник наукових праць. 2010 Вип. 534–535 : Філософія. С. 28.

¹⁶ Богачевська І. «Наратологічний поворот» як міждисциплінарний рух у сучасній соціогуманітаристиці // Науковий вісник Чернівецького університету. 2010. Вип. 534–535 : Філософія. С. 23.

¹⁷ Троцук И. В. Нарратив как междисциплинарный методологический конструкт в современных социальных науках // Вестник Российского университета дружбы народов. Серия «Социология». 2004. № 6-7. С. 267–284; Её же. Теория и практика нарративного анализа в социологии. М., 2006. 207 с.; Тюпе В. Очерк современной нарратологии // Критика и семиотика. М., 2002. Вып. 5. С. 5–31.

¹⁸ Сыров В. Н. Современные перспективы философии истории : поворот к нарративу // siterium/trecom/tonsk.ru/syrov/s_text12.htm//Up.

¹⁹ Сыров В. Н. Каким быть историческому нарративу // Narratorium: Междисциплинарный журнал. 2012. № 2 (4) [Электронная версия] : narratorium.rggu.ru/print.html?id=2628915/.

²⁰ Fisher W. R. The Narrative Paradigm. An elaboration // Communication Monographs. 1985. Т. 52. № 4. Р. 347–367.

²¹ Лахвицкий А. Н. Исторический текст как социальный феномен: Автореф. дисс. ... канд. филос. наук. Саратов, 2013. С. 7.

²² Мішалова О. В. Теоретична модель історичного нарративу // Актуальні проблеми духовності. Кривий Ріг, 2008. С. 37.

²³ Ильин В. В. «Аналитический нарратив» как метод познания социально-экономических процессов // Філософські проблеми гуманітарних наук : Аль-

манах. К., 2016. № 25. С. 20, 21.

²⁴ Детально про це див.: Хвостова К. В. Постмодернизм, синергетика и современная историческая наука // Новая и новейшая история. 2006. № 2. С. 22–33.

²⁵ Лищук-Торчинская Т. П. Особенности и структурные компоненты аргументации в историческом нарративе // Социосфера. 2014. № 1. С. 15–20.

²⁶ Топольський Є. Як ми пишемо і розуміємо історію. Таємниці історичної нарації / Пер. з польськ. Н.Гончаренко. Київ, 2010. С. 115–121, 142.

²⁷ Мішалова О. В. Теоретична модель нарративу... С. 37.

²⁸ Мишалова Е. В. Исторический нарратив как форма организации и презентации исторического знания // Эпистемология и философия науки. 2012. Т. XXXI. № 1. С. 158.

²⁹ Там же. С. 160.

³⁰ Див., наприклад: Стризое А. Л. Исторический текст как научный нарратив // Вестник Волгоградского университета. Серия 4 : История. 2012. № 2 (22). С. 172–178.

³¹ Зокрема, цю точку зору обстоює Луї Мінк. Див. : Mink L. Narrative Form as a cognitive instrument // The Writing of History : Literary Form and Historical Understanding. London, 1978. P. 129–149.

³² Верещагин О. А. Метаисторический проект постмодерна. Перспективы создания «тотальной» истории. С. 129–130 // [Электронная версия] [www.edit.muh.ru>content>mag>trudy](http://www.edit.muh.ru/content/mag/trudy).

³³ Смолій В. А. Лабораторія українського нарративу (вступне слово головного наукового редактора) // Укр. іст. журн. 2012. № 5. С. 4–5.

³⁴ Прикладами подібних праць можна назвати: Baár M. *Historians and Nationalism: East-Central Europe in the Nineteenth century*. N. Y., 2010; Berger S. *National Historiographies in Transnational Perspective: Europe in the Nineteenth Centuries* // *Storia della Storiografia*. 2006. № 50. P. 3–26; Berger S., Conrad C. *The Past as History: National Identity and Historical Consciousness in Modern Europe*. N. Y., 2015; Carvalho S., Gemenne F. *Introduction* // *Nations and their Histories: Constructions and Representations*. Basingstoke, 2009; Liakos A. *The Canon of European History and the Conceptual Framework of National Historiographies* // *Transnational Challenges to National History Writing*. N. Y., 2013. P. 315–342; *National History and Identity : Approaches to the Writing of National History in the North-East Baltic Region, 19th and 20th Centuries* / ed. by M. Branch. Helsinki, 1999; Woolf D. *Of Nations, Nationalism, and National Identity : Reflections on the Historiographic Organization of the Past* // *The Many Faces of Clio Cross cultural Approaches to Historiography*. N. Y., 2006. P. 71–103; *Writing National Histories : Western Europe since 1800*. London, 1999.

³⁵ Див., наприклад : Velychenko S. *Rival Grand Narratives of National History. Russian / Soviet, Polish and Ukrainian Accounts of Ukrainian past (1772–1991)* // *Osterreichische – Osthefte : Zeitschrift für Mittel-, Ost- und Südosteuropaforschung*. Wien, 2000. Jahrgang 42. H. 3–4; Дронова О. Н. Национальная история на экспорт : украинский опыт // Вестник Нижневартовского университета. 2017; Верч Дж. Нарративные инструменты, истина и быстрое мышление в нацио-

нальной памяти : мнемоническое противостояние между Россией и Западом по поводу Украины // istorex.ru/page/verch-_d_narrativhe...; Эрлих С. Можно ли выйти за пределы нарративного шаблона? Русский взгляд на концепцию американского профессора // Там же.

³⁶ Репина Л. П. «Национальные истории» и концепции «истории как науки» : проблема совместимости // Национальный / социальный характер : археология идей и современное наследие. М., 2010; Савельева И. М., Полетаев А. В. Национальная история и национализм // Вестник Российского университета дружбы народов. Серия «История России». 2006. № 2 (6); Полетаев А. Неклассическое наследие / Под. ред. И. М. Савельевой. М., 2011.

³⁷ Градовский А. Национальный вопрос в истории и литературе. М., 2009.

³⁸ Щыпков А. Национальная история как общественный договор : от экономического гегемонизма к консенсусу традиций. СПб., 2015.

³⁹ Маловичко С. И. История национального историописания в российской историографической практике // Преподаватель. XXI век. 2015. № 1. С. 242–254; Маловичко С. И., Румянцева М. Ф. Социально-ориентированная историография в актуальном интеллектуальном пространстве: приглашение к дискуссии // Историческое познание и историографическая ситуация на рубеже XIX–XXI в. М., 2012; Их же. История как строгая наука vs социально ориентированное историописание. Орехово-Зуево, 2013 та ін.

⁴⁰ Гутнер Г. Б. Национальный нарратив и национальная ответственность // Этическая мысль. 2017. Т. 17. № 1. С. 94–109.

⁴¹ Национальная история: продукт историков или идеологов? // thinktanks.by/publication/2017/05/26/natsionalnaya-istoriya...html.

⁴² Курилла И. И. Политическое «использование истории» в современной России // Вестник Волгоградского государственного университета. Серия : «История». 2012. № 1 (21). С. 165.

⁴³ Грачоті С. Українська культура XVII ст. і Європа // Всесвіт. 1995. № 3–4. С. 147–148.

Valentyna Matyakh. The Narrative in the Scope of Modern Historiography. Current investigation is dedicated to the question of narrative studies in the field of modern socio-humanitarian studies. Particularly, the attention is devoted to the segment of historiography. The term «national history» and discussions concerning this term in the context of narrative history are researched. There are examples and opportunities for Ukrainian scholars to create a modern synthesis of Ukrainian past.

Key words: Narrative, historiography, historical text, Ukrainian historical process, Early Modern Period.

Отримано: 18.07.2018 р.